

Mi a tulajdonnév?

A kérdés mintegy 20 éve foglalkoztat. 1977-ben jelent meg ugyanis BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY tanulmánya: Van-e a magyarban tulajdonnév? (NyK. 79: 135–155). Ez feladta a leckét a névtanosoknak, hiszen ha kiderülne, hogy a magyarban nincs tulajdonnév, akkor a névtannal foglalkozók tömegei feleslegesen törik magukat a semmi körülírásával. A hivatkozott szerzők a tulajdonnéviséget a szintaktikai kapcsolódási lehetőségekben vélik felismerni: ha egy jel $Vobj+—t$ környezetben (vagyis határozott névelő nélkül) áll (pl. *láttad *füpüt?*), a magyar anyanyelvű beszélő az ilyen környezetben levő jelet tulajdonnévnek ismeri fel. Ám – amint a szerzők is kifejtik – számos, tulajdonnévnek tartott elem nem így viselkedik (pl. *láttad az ararátot?*), s ezért ez a disztribúció sem lehet kizárólagos érvényű. Elemzésük alapján a szerzők szakítanak a tulajdonnév hagyományos kategóriáival, és csak három tulajdonnévtípust fogadnak el: „intézménynév-típus”, „városnév-típus”, és „szeménynév-típus”, ez utóbbiba tartoznak pl. az állatnevek is, a hónapnevek is. Különleges, s szintaktikailag magyarázhatatlan a *láttál konyhát – láttad a konyhát* : *láttál várat – láttad a várat* példák által megjelölt probléma. Itt a *láttad a várat vár* eleme [*láttad a Várat*] tulajdonnévként is felfogható/felfogandó bizonyos esetekben. A dilemma feloldására adott egyik lehetséges magyarázatuk a későbbiekben még fontos lesz, ezért érdemes idézni: „(23) a logikára támaszkodva ugyanazokat az elemeket az A környezetben, specifikus referáláskor tulajdonnévnek, a C-ben viszont köznévként tekintjük – ám ekkor figyelmen kívül hagyjuk a szintaktikai szempontokat és e típus elemeinél a tulajdonnév kategóriáját az elemek viselkedési variánsává minősítenénk át.”

Az lett volna a természetes, hogy az említett tanulmány nyomán tízesével születnek harcoss vitázó írások, ám HAJDÚ MIHÁLY négy év elteltével szomorúan állapíthatta csak meg: a magyar névtudomány adós a válasszal Barabásék felvetésére. Az elmúlt időszak magyar névtudománya ugyanis az elméleti kérdések megválaszolása helyett – szorgos munkásai révén – a még fel nem gyűjtött névállomány mentését, rögzítését látta fő feladatának (l. a megyei

földrajzinév-gyűjtések). Ez a kétségtelenül fontos munka még ma sincs, sőt talán évtizedekig nem lesz befejezve. Az adattárak szükséges voltát nem vitatva (vö. pl. a HOFFMANN ISTVÁN kezdeményezte helynévtörténeti adattár szükségességét: MNyj. 33 [1996]: 43–52 és részben azonos szöveggel V. NévtKonf. Szerk. B. GERGELY PIROSKA és HAJDÚ MIHÁLY. Bp.–Miskolc, 1997. I, 227–236), mégis csak ideje tisztázni, mi a tulajdonnév, hol a helye a nyelvi rendszerben, melyek sajátos jellemzői a magyarban.

Ha a tulajdonnevet jellemezni akarjuk, azt mondhatjuk: kétségkívül nyelv(ben használt) kategória, mivel nyelvi jel(ek)ből áll. Lehet szó, lehet szerkezet sőt lehet mondat is, ezért nem sorolható be a szófajok közé. Mondatbeli szerepét tekintve leginkább főnévszerűen viselkedik, egyes csoportjaira pedig részlegesen alaki jellemzőket is találhatunk: néha a sajátságos töváltakozás mutatja a tulajdonnéviséget (*anya* : *Anyája*, *Aranyt* : *aranyat*, de vö. *cukra van* [ti. cukorbeteg] : *van cukorja*), máskor a határozott igei ragozás mellett álló tárgy névelőtlen volta (ld. fönt), megint máskor a sajátos képző jelzi, hogy tulajdonnévvel van dolgunk (*kovácsok* : *Kovácsék*).

Leginkább a jelentése alapján szokás a tulajdonnevet jellemezni, ugyanis a tulajdonnév jelentése elsősorban denotatív, identifikáló. (A műszóhasználatban lényegében J. SOLTÉSZ-t követem: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 29, 173). A tulajdonnév „sajátos jelentésszerkezetében” (J. Soltész 24) megvannak (lehetnek) ugyan a konnotatív jelentésjegyek is, ám a tulajdonnév jelentése elsősorban nem fogalmi, hanem referenciális: közvetlen vonatkozást találunk a nyelvi jel és a denotátum között.

Mivel a tulajdonnév nem önálló szófaj, és mivel nem is sorolható egyetlen szófajba sem, Hajdú Mihály a mondatelem megnevezést javasolja (V. NévtKonf. II, 476). A tulajdonnév szerinte mondatalkotó elem, ugyanúgy mint a szavak. Hajdú besorolása nem mondatnani alapú (akkor mondatrészekről beszélne), hanem mondatépítő, strukturális jellegű: a tulajdonnév – bár nem (mindig) szó – ugyanolyan építőeleme a mondatnak, mint a lexéma. Hajdú BERRÁR JOLÁN nyomán a közszó és a tulajdonnév közötti jelentéstani különbséget abban látja, hogy a közszó szótári alakjában absztraháló (lényege tehát a fogalmi jelentés) s csak „mondatba helyezve konkretizálódik, s éppen olyan egyedi megjelölő lehet, mint a tulajdonnév” (475). A közszó közszó, mert csak mondatban (=szövegkörnyezetben) valósítja meg az egyedítést. „A tulajdonnév viszont szövegkörnyezet nélkül, szótári alakjában, nominativusban is képes erre. *Kovács István*, *Harangoskút*, *Dacos* stb. név szövegkörnyezet nélkül identifikál, azonosít.” Hajdúnak ez utóbbi mondatával nem tudok egyetérteni. Ezekről az általa felsorolt „nevekről” szövegkörnyezet nélkül csak annyit tudhatunk, hogy nyelvi elemek. Hiszen a beszédben elhangzó *Dacos* – szövegkörnyezet nélkül – valódi melléknév! Ha kisbetűvel kezdené, senki se

tartaná névnek. Ha viszont leírja: *Dacos*, a nagybetűs kezdésben tudtul adja: „én ezt névnek gondolom, azért írom nagybetűvel.” A nyelvi elem ezen írásmódja tehát szándékot, információt, mégpedig többletinformációt hordoz. Mi ez, ha nem (implikált) szöveggörnyezet!

Továbbá: kit (vagy mit) identifkál az önmagában álló (a szituáció és a szöveggörnyezet kettéválasztását nem érzem kimunkáltnak és megokoltnak Hajdúnál) *Kovács István*? Ez ugyanúgy lehet személynév mint pl. egy hajó neve, vagy egy tanyáé. A *Harangoskút* önmagában ugyanúgy lehet kút mint dűlő. Önmagában a *Dacos* pedig a ragadványnévtől az állatnéven keresztül számtalan dolog egyedi megjelölője lehet a szituáció/szöveggörnyezet függvényében. Ezek a mondatelemek tehát potenciálisan nevek lehetnek, hiszen megtanultuk (főként a nagy kezdőbetűs kezdés közvetíti ezt a tapasztalatot), hogy a társadalom az ilyen formákat a konkrét esetekre névként szokta alkalmazni, de ismétlem: önmagukban nem identifkálnak. Tegyük egy ellenpróbát, írjuk kisbetűvel: *harangos kút, dacos*. Eszünkbe jut róluk, hogy nevek lennének? A személynevek hasonló átalakítására: a kisbetűs *kovács istván* (főleg többes számban) a kisebb értékűség jelzésének tekinthető (vö. *nemecsek ernő*). Ám ha pl. ezt olvasom: „látta a város meg a János”, akkor a *János* jelentése: ‘mindenki, a leghétköznapibb ember is’. Kit egyedít akkor a *János*? (Vö. még Adytól A mesebeli János című verset.)

Tulajdonnév és közszo jelentésbeli elkülönítésének ügyében óvatosabban fogalmaznék, bár az alapproblémát ugyanott látom, ahol Hajdú is: a determinálásban. Úgy látom, hogy az általánosító közszoak a determinálást (a tér-idő koordináta egy adott pontjára való utalást – vö. BENCÉDY, MMNy. 553) egy vagy több megszorító jegy hozzáadásával végezhetik el (*asztal, az asztal, az az asztal, az az asztal ott a sarokban*), ezzel szemben a tulajdonnév további jegyek hozzáadása nélkül (de a szöveggörnyezettől függve!) áll a meghatározottság emeltebb szintjén. A *vitéz előhúzza hüvelyéből a kardját* mondatban az *előhúzza*, a *hüvelyéből*, a *kardját* elemek mind a kardot determinálják (=konkretizálják). A *Roland megfújta Olivant* mondatban (természetesen annak a számára, aki tudja, hogy Olivant a kürt neve) viszont a név önmagában, további jegyek nélkül is determinál.

A tulajdonnév pontosan ezzel a tulajdonságával lóg ki a nyelvi rendszerből: használata többlettudást igényel (aki nem tudja, hogy Olivant egy kürt neve, és csak azé a bizonyos kürté, nem érti a fenti mondatot). A tulajdonnév tehát a nyelvi jel általánosító jellegétől tér el: egy adott szöveggörnyezetben jegyhozáadás nélkül determinál. Ugyanez a többlettudó tapasztalatunk érvényesül, ha pl. a villamoson ilyesféle mondatot hallunk: *Józsi már megint megverte azt a szegény Marit*. Ekkor ugyanis teljesen egyértelmű (bár a szituációnak/szöveggörnyezetnek semmilyen alkotóelemét nem ismerem), hogy

Józsi és *Mari* csak személyek nevei lehetnek. Ennek oka pedig, hogy nyelvi kompetenciánk egy tágabb értelemben vett nyelvi kompetencia, amelyben bizonyos kulturális, szociális többletinformációk is benne vannak. Véleményem – úgy gondolom – egybeesik TOLCSVAI NAGY GÁBOR véleményével (V. NévtKonf. II, 603): „...a név nem nyelvi kritériumok, hanem szociokulturális körülmények révén lesz név, és a hallgatónak, az olvasónak valahonnan tudnia kell, hogy az a nyelvi entitás, ami elé kerül, név és nem más valami (főnév, nyelvtani csoport, frazéma, mondat).”

A tulajdonnév a nyelvi jel általánosító jellegétől tér el, emiatt aztán nem is lehet a nyelvi rendszer eleme. És ezért feleslegesnek és hiábavalónak tűnik minden próbálkozás, amely ott kívánja elhelyezni. A tulajdonnév ugyanis a nyelvhasználat eleme: az aktuális használat dönti el, hogy egy forma köznévként, szerkezetként stb. funkcionál, vagy tulajdonnévként. Amikor tehát a beszélő a konkrét nyelvhasználatban egy nyelvi elemet (értelmetlen hangsor, értelmes szó, szerkezet vagy mondat) egy konkrét denotátumra közvetlenül alkalmaz, nevet hoz létre. A név teremtésének ezt a folyamatát számtalan példával igazolhatjuk, egy igen szemléletes példa csupán a tanyanevek esete: a sehol írásban addig nem rögzített tanyanevek adatközlői spontán állították elő a kérdésre a tanyanév-formát, annak különböző változataival együtt (vö. MNy. 78: 459). A név teremtésének praktikus oldala a nagybetűs kezdés és a határozott névelő elhagyása („Körülnéz Nyúl, és meglátja, hogy a szomszédos fenyőfán ott üldögél Varjú, és jóízűen nevet rajta.” – Vlagyimir Szutyjev, Vidám mesék. Móra–Kárpáti, 1984. 86). Idézett példánkban a *Nyúl* valóban nyúl, a *Varjú* valóban varjú, de a nagybetűs kezdés névséget teremt, s ezáltal máris egyedi, egyszeri lesz a megjelölés.

Ha tehát nevet akarok használni, vagy létrehozok egyet: sajátos szintaktikai helyzetben alkalmazok egy tetszőleges jelet (*láttam fűpüt*), vagy választok abból az elemkészletből, amelyről megtanultam, hogy általában névként (=a determináció emeltebb szintjén álló sajátos jelként) szoktak szerepelni. A névtárak, melyek ezt az elemkészletet tartalmazzák, olyan jelek, jelkombinációk gyűjteményei, amelyek azt mutatják: valamikor, valahol az adott jelet valaki vagy valakik adott szövegkörnyezetben a meghatározottság magasabb szintjére emelve (további megszorító jegy hozzáadása nélkül) egy denotátum közvetlen megjelölésére (azonosítására) alkalmazták. A nyelv szempontjából a tulajdonnév nem több, mint egy frazéma: kötött használatban alkalmazható nyelvi tény.

A névtan vizsgálati területei lényegében a névhasználat két aspektusát jelentik: vagy a névteremtést tanulmányozzák, vagy a névalkalmazást.

HEGEDŰS ATTILA